

Damijan Guštin

VLOGA IN POMEN OBOROŽENE SILE V NARODNOOSVOBODILNEM BOJU V SLOVENIJI 1941—1945

Druga svetovna vojna¹ je v Evropi predstavljala kulminacijo nasprotstva med agresivnima fašističnima državama in državami, ki so branile svoj obstoj. V protifašistično alianso so se postopno vključile demokracije zahodne Evrope in Sovjetska zveza. Slovenski narod je bil že pred pričetkom druge svetovne vojne v takšnem položaju, da je bil protifašističen boj predvsem boj za lastno narodno eksistenco. Tako sta bili slovenski manjšini v Italiji in po priključitvi Avstrije leta 1938 v Nemčiji pod oblastjo fašističnih režimov, kjer se je političnemu pritisku pridruževalo tudi nacionalno zatiranje. Odpor fašizmu se je na Primorskem zaostрил v »prvi oboroženi protifašizem v Evropi«.² Politični izraz dela protifašističnega razpoloženja je bilo tudi razvito ljudskofrontno povezovanje in gibanje za povezavo s Sovjetsko zvezo, ki je zbudilo simpatije in sodelovanje širših slojev v organizacijah levih sil.³

I. VOJAŠKOPOLITIČNE OKOLIŠČINE NASTANKA IN RAZVOJA OBOROŽENE SILE NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA

Napad na Jugoslavijo in njen hitri razpad, razkosanje teritorija bivše Dravske banovine na štiri dele, ne da bi okupatorji hkrati odpravili rapalsko in koroško mejo, je Slovence potisnil v stanje kolektivnega šoka. Prizadevanja politikov, da bi v okviru novega reda izborili tudi mesto za avtonomno Slovenijo, ni rodil uspeha.⁴ Nacionalno ozemlje so si razdelili vsi trije okupatorji, pripravljali aneksijo, ga še dalje razkrojili v razne upravne enote in med svojimi območji kmalu postavili prave fizične meje. Na razpoloženje ljudi je najbolj vplival takojšen teror nemških okupacijskih oblasti. Do julija je nemški okupator uspel zapreti in nato izgnati ob hkratni zaplembi imovine večji del nacionalne politične, kulturne in gospodarske elite, tem pa so sledili še naseljeni po letu 1918 in v jeseni še celotno prebivalstvo obmejnih območij v Posavju. Mnogi so še pravočasno pobegnili v Ljubljansko pokrajino, kjer se je zbralo okoli 17.000 »štajerskih« beguncev.⁵

Potem ko so meščanski politiki aprila zavrnil sodelovanje KPS v Narodnem svetu, je ta svojo politično akcijo usmerila v organiziranje opozicijskih sil na levi, v obeh meščanskih taborih (levo krilo Sokola, krščanski socialisti) in med inteligenco, ter 26. (27.) aprila so ustanovili novo politično grupacijo, Protiimperialistično fronto, ki se je konec junija preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Njen program se je sprva gibal na notranjem planu na potrebi narodne koncentracije, ki ostaja v ekvidistanci do obeh imperIALIZMOV, zahodnega in fašističnega, medtem ko je pozdravljala vlogo Sovjetske zveze. V vprašanju oboroženega odpora se je Protiimperialistična fronta na-

¹ Razširjeno besedilo predavanja na 24. zasedanju jugoslovansko-češko-slovaške zgodovinske komisije na Cetinju 24.—27. 9. 1990.

² Primerjaj M. Kacin-Wohinz: *Il primo antifascismo armato; il movimento nazional-rivoluzionario degli Sloveni e dei Croati in Italia*, *Storia contemporanea in Friuli, Udine*, XVIII, 1988, št. 19, str. 35—66.

³ Podrobno A. Nedog: *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941*, Ljubljana 1978.

⁴ M. Mikuž: *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji*, I. knjiga, str. 50—52.

⁵ Podrobno T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941—1945*, Maribor 1967.

čeloma zanj odločila, vendar ne kot naloge trenutka.⁶ Pred in po okupaciji ilegalna Komunistična partija Slovenije (KPS), ki je bila integralni del Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), se je za oboroženi boj zoper okupacijo načeloma odločala že zgodaj v aprilu, in jo operacionalizirala v maju.⁷ Te odločitve so zavezovale tudi KPS in je tudi zato bila gonilna sila pri pripravi oboroženih formacij v okviru OF.

Med prebivalstvom so se še kazale zelo protislovne tendence, od obupa, lojalizma novi oblasti, sodelovanja z okupatorji, latentne upornosti. Propaganda KPS in OF je začela graditi odpor na najširši zbirni točki, na občutku ponižane in ogrožene nacionalne identitete, poleg tega pa na razočaranju nad dotedanjimi oblastnimi (političnimi) strukturami.⁸ Njihovi politični zavezniki v levem predvojnem povezovanju — nekatere skupine so bile v opozicijskem razmerju v lastnih političnih grupacijah — so se jim pridružili, prav tako del demokratično in nacionalno odločne inteligence.⁹

Nova politična — a ne zgolj politična — formacija se je zedinila v možnosti in nujnosti narodnoosvobodilne akcije, vključno z oboroženim bojem, v boju proti imperializmu vseh provenienc in ob zunanjepolitični, strateški naslonitvi na Sovjetsko zvezo.¹⁰ Pridobivanje pristašev je začelo z definicijo nacionalnih ciljev. V članku Gesla našega osvobodilnega boja, prvem programskem dokumentu novega gibanja, je vodstvo KPS in Osvobodilne fronte izpostavilo predvsem nacionalno problematiko v njenih posameznih atributih (suverenost — samoodločba, osvoboditev, združitev naroda v državno celoto, »sloga in enotnost« jugoslovanskih narodov, protiimperializem), revolucionijske socialne intence so le nakazane (izpostavitev vloge Sovjetske zveze, nujnost boja proti »izdajalski »lastni« kapitalistični gospodi«).¹¹ S temi programskimi izhodišči je bilo računati tudi pri organizaciji oboroženega odpora.

Namera OF in zlasti njenega gibalca, KPS, je bila od začetka, da se odpor prevede v oborožen boj, torej v aktivno osvoboditev, s tem pa tudi, da pre-raste politična koalicija v vojaško-politično silo (narodnoosvobodilno gibanje).

Vzporedno s politično organizacijo je nastajal zametek vojaške. Stališče komunistov o nujnosti takojšnjega oboroženega boja je Osvobodilna fronta sprejela za svojo in ga je tudi (pozneje) uvrstila v svoj program.¹² V prvi fazi se je v pripravah oboroženega boja organizirano angažirala predvsem KPS, ki je k temu bila zavezana s partijsko disciplino (tudi znotraj nje so bili dvomi o izvedljivosti), medtem ko so druge skupine bile tudi akcijsko bolj zadržane.¹³

Mejnik, ki je opredelil ugoden trenutek za začetek oboroženega odpora, je bil napad na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941. Ta opredelitev najbrž ni izhajala le iz komunistične vere v Sovjetsko zvezo, pač pa tudi na določenem geostrateškem premisleku in novi situaciji, ki je nastala po koncentriranju glavnine nemške vojske na fronti proti Sovjetski zvezi. Organiziranje oborožene

⁶ F. Škerl: Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja (dalje Škerl, Politični tokovi), Zgodovinski časopis V, 1951, št. 1-4, str. 28-37. Škerl posebno poudarja usodnost te odločitve v kontekstu slovenske zgodovine. Prim. Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino (dalje AINZ), partizanski vojaški fond, fasc. 15/IV, E. Kardelj: Strategija in taktika narodnoosvobodilne borbe, kjer govori o odločitvi za oboroženo vstajo šele po napadu na Sovjetsko zvezo.

⁷ Politbiro KPJ je 10. 4. 1941 sklenil, da bo v primeru propada države treba organizirati oboroženo vstajo in ukazal, da se formirajo pri vseh komitejih vojaški komiteji kot zametki bodočih poveljstev. Ta izhodišča je operacionaliziralo znano majsko posvetovanje CK KPJ. Glej Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije, Ljubljana 1986, str. 163-165, Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1 (dalje DLRS 1), dok. 5, proglas CK KPJ 15. 4. 1941.

⁸ Prim. DLRS 6, dok. 122, B. Kidrič: Dve leti Osvobodilne fronte (1943).

⁹ Škerl, Politični tokovi, str. 28-37.

¹⁰ Prav tam, str. 30, 33.

¹¹ DLRS 1, dok. 10, Gesla našega osvobodilnega boja, Slovenski poročevalec, št. 4, 22. 6. 1941. Primerjaj tudi Kidričev članek Naša nesreča in naša vera, Slovenski poročevalec, št. 1, maj 1941 (DLRS 1, dok. 8).

¹² DLRS 1, dok. 111, Izjava, Slovenski poročevalec III, 6. 1. 1942, št. 1. Pomembna je zlasti 1. točka programa. Glej tudi članek B. Kidriča Pol leta Osvobodilne fronte, Osvobodilna fronta, I, (november) 1941, št. 1.

¹³ Glej T. Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, I. Država v državi, Ljubljana 1987, str. 26-27.

sile se je začelo od vrha navzdol, uporabljene pa so bile predvsem dotedanje partijske možnosti in organizacija.

Prav na dan napada na Sovjetsko zvezo je v Ljubljani bilo ustanovljeno Vrhovno poveljstvo slovenskih partizanskih čet; ustanovil ga je CK KPS in ne vodstvo Protiimperialistične fronte, ki tedaj še ni imela trdnjših organizacijskih oblik. Sestanek vodstva Protiimperialistične fronte 29. junija je verificiral ustanovljeno Vrhovno poveljstvo in mu dodal še dva člana, ki nista bila iz vrst KPS.¹⁴ S tem je nastal organ, ki je vodil oboroženo silo narodnoosvobodilnega gibanja vse do zadnjih dni pred končno osvoboditvijo. Tisto, kar je dajalo temu štabu pomen, je bilo takojšnje organiziranje oboroženih oddelkov, torej učinkovite sile.

Vključevanje v partizanske enote je bilo prostovoljno, vendar pa trajno (»do popolne zmage osvobodilne borbe slovenskega naroda«) in neplačano. Potrebni pogoji za vstop pa so bili »moralna neomadeževanost«, pristajanje na predpise Partizanskega zakona in potrditev naborne komisije.¹⁵

Poveljstvo nad oboroženo silo je bilo formalno v rokah Osvobodilne fronte, ki ji je preko svojega Izvršnega odbora tudi poveljevala in preko ustanove političnega komisarja vojsko politično zastopala, vzgajala in nadzorovala. Dejansko so večino vodilnih položajev v vojaški hierarhiji zasedli člani KPS, od komandantskega navzdol, prav tako pa je bil povsem v njihovih rokah politkomisarski kader, ki je bil sopoveljnik vsake vojaške enote.¹⁶ To ni izključevalo lojalnosti OF, na katero so se tudi posebej obvezale vse v njej vključene skupine, niti neuravnoteženo stanje v pripadnosti vojaškega kadra spočetka ni bilo moteče za ostale skupine, ker je zahtevalo največje tveganje, same pa niso razpolagale z ljudmi potrebnega profila, saj so imele težave tudi z rekrutacijo potrebnega števila borcev iz svojih vrst. Zaostrilo pa se je to vprašanje v drugem vojnem letu, po nastanku prvega osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini spomladi 1942. Takrat so druge skupine, zlasti krščanskosocialistična, začele terjati tudi imenovanje svojih pristašev na poveljniška mesta, kar pa ni imelo večjega učinka.¹⁷

Nova situacija je nastala jeseni 1941, ko se je vodstvo osvobodilnega gibanja razglasilo za vrhovno nacionalno predstavništvo v vojnem času (Slovenski narodnoosvobodilni odbor), s tem pa je, pravno gledano, oboroženo silo, ki ji je poveljevalo, promoviralo v zametek nacionalne armade.¹⁸ S tem je bilo vzpostavljeno še ostrejšje razmerje do četniškega gibanja Draže Mihailovića, katerega oborožena sila je bila mednarodno akceptirana kot »jugoslovanska vojska v domovini«, sam pa imenovan s strani legalne begunske jugoslovanske vlade za njenega komandanta in nato celo za ministra vojske in mornarice. Predvsem izraziti velikosrbski tendenci gibanja in razočaranju nad razpadlo državo gre pripisati manjši dejanski vpliv tega gibanja na Slovenskem, razen med oficirji, ki so bili s prisego vezani na kralja. Vendar pa je kot odmev razkola med gibanji Mihailovića in Tita v Srbiji prišlo do preciziranja položaja partizanskih enot kot edine osnove narodne (v smislu nacionalne) vojske.¹⁹ V decembru 1941 in januarju 1942 je bila povsem jasno vzpostav-

¹⁴ Poveljnik Vrhovnega poveljstva je postal Franc Leskošek (sekretar CK KPS), politični komisar Boris Kidrič (KPS), namestnik komandanta dr. Aleš Bebler (KPS), člani pa Stane Zaggar (KPS, zadolžen za Gorenjsko), Oskar Kovačič (KPS, zadolžen za Primorsko), Miloš Zidanšek (KPS, zadolžen za Stajersko), Marijan Breclj (krščanskosocialistična skupina) in Dušan Podgornik (skupina Sokolov).

¹⁵ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 1, Borbe v Sloveniji 1941, Ljubljana 1965 (dalje Zbornik VI/1), dok. 5, Partizanski zakon (julij 1941).

¹⁶ Prav tam; DLRS 1, dok. 111, poročilo E. Kardelja J. Brozu Titu 29. 3. 1942. F. Leskošek je odnos opredelil takole: »Kajti komisar — formalno delegat OF — je dejansko kot partijec delegat partije v partizanski vojski.« (DLRS 2, dok. 98).

¹⁷ DLRS 2, dok. 98, zapisnik posvetovanja KPS na Cinku.

¹⁸ DLRS 1, dok. 38, Sklep Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte slovenskega naroda, da se konstituira v Slovenski narodnoosvobodilni odbor, Slovenski poročevalec II, 20. 9. 1941, št. 18; dok. 39, Proglas Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora.

¹⁹ Glej Zbornik VI/1, dok. 77, Vprašanje naše narodne vojske, Osvobodilna fronta, št. 3, december 1941.

ljena omejitev na zgolj eno poveljstvo nad oboroženo silo, torej Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Vsako ustanavljanje oboroženih enot izven poveljstva Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet je bilo sankcionirano s smrtno kaznijo.²⁰ Težava pa je bila v tem, da OF ni bila edino gibanje s pretenzijami, da bi postalo nacionalno predstavništvo; omenimo le Narodni svet, Narodni odbor in Slovensko zavezo.²¹ Komunisti so v slovenskem političnem prostoru že pred vojno in tudi v pogojih okupacije imeli vsekakor težko stališče, saj jih velik del etabliranih političnih sil ni sprejemal kot politične partnerje, kaj šele, da bi jih sprejel kot vodilno silo v odporniškem gibanju. Svoje nasprotovanje OF in odporu so definirale kot nasprotovanje komunizmu. Ker pa se je politični vpliv OF širil, tudi z vojaškimi enotami in njihovimi uspehi, kakor so ti lahko bili relativni, so tudi te začele organizirati oborožene skupine, z mnogo manjšim uspehom in omejeno sprva le na Ljubljansko pokrajino. Zaradi moči OF in partizanov pa so se te skupine le krajši čas spomladi 1942 mogle obdržati kot samostojen faktor, nato pa so se zatekle pod okupatorjevo okrilje, se legalizirale pri italijanskem okupatorju, ki jih je začel razvijati v lastno pomožno milico (MVAC). S tem je bilo vprašanje obstoja več odporniških oboroženih sil na Slovenskem odpravljen, kljub trditvam vodstva Slovenske zaveze, da politično in vojaško kontrolira MVAC.²²

V psihi in ravnanju voditeljev narodnoosvobodilnega boja je prišlo sčasoma do zaostritve gledanja na nesodelovanje ostalih političnih sil v odporu — kar je imelo realno podlago v dejstvu, da je del teh političnih sil kolaboriral z italijanskim okupatorjem (z nemškim ni mogel, ker jih kot take ni sprejemal). Ta zaostritev se je kazala v brisanju razločka med tistimi, ki so dejansko kolaborirali z okupatorjem (sprejeli orožje) in onimi, ki so zgolj odklanjali sodelovanje v »komunističnem« osvobodilnem gibanju.²³

Še drugače se je razmerje med sodelovanjem v narodnoosvobodilnem gibanju in nepristajanjem na njegovo politično platformo zastavilo, ko je gibanje de facto preraščalo v novo državno oblast (1943—1945), saj se je nato zastavljalo kot vprašanje pokoravanja zakonski regulativi in državnim organom. Po mednarodnem priznanju novega državnega organizma (s sporazumom Tito — Šubašić) in vzpostavitvi efektivne oblasti v vzhodnem delu države jeseni 1944 se je vprašanje sodelovanja v oboroženi sili nove Jugoslavije zastavljalo zgolj kot vprašanje odnosa državljan — državna oblast. Drugače je bilo v zahodnem delu, kjer se je efektivnost oblasti izkazovala tam, kjer se je mogla (mobilizacija), ostale vojaške formacije pa so poskušali pridobiti s splošno amnestijo sodelujočih v kolaborantskih formacijah.²⁴

V najbolj kritičnem obdobju za slovensko narodnoosvobodilno vojsko, jeseni 1942, je prišlo do formalnega priznanja političnega pluralizma OF v vojski, ko je pod vtisom upadanja narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljanski pokrajini na pritisk ostalih skupin prišlo do imenovanja treh pomočnikov političnega komisarja, ki so bili hkrati tudi med vodilnimi aktivisti komuni-

²⁰ Prav tam; DLRS 1, dok. 111; Zbornik VI/2, dok. 3, poročilo B. Kidriča CK KPJ 7. 1. 1942. Prepoved je iniciral E. Kardelj v svojem pismu vodstvu v Sloveniji decembra 1941 (Zbornik VI/1, dok. 70). Ponovilo je prepoved Glavno poveljstvo 15. 5. 1942. (Zbornik VI/2, dok. 83, Izjava Glavnega štaba slovenskih partizanskih čet).

²¹ Prim. F. Saje: Belogardizem, II. dop. izd., Ljubljana 1952, str. 25—36, 192—194, 205—214; B. Mlakar: O političnih programih slovenske kontrarevolucije 1941—1945, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, št. 1-2, str. 211—221.

²² Podrobno F. Saje: Belogardizem, str. 249—542.

²³ Prim. N. Beloff: Zapravljena dediščina Josipa Broza-Tita, Jugoslavija in zahod, Maribor 1990, kjer je to definirala kot izenačitev pojmov protikomunizem in fašizem. Le zelo subtilna (še neopravljena) analiza propagande narodnoosvobodilnega gibanja bi mogla preveriti to tezo. Malo pa upošteva razloček med »sredino« in dejanskimi borci proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Tudi ne vidi, da se je v Sloveniji ta razkol odigral na polju nacionalnega, kljub temu da je dejansko bil ideološkega (razrednega) izvora. Res pa je, da je dejanska praksa izvajalcev linije gibanja včasih to potrjevala (npr. »leva« faza v prvi polovici 1942).

²⁴ Josip Broz Tito: Zbrana dela, knjiga 22, str. 118—119, Zadnji poziv vsem zapeljanim okupatorjevim hlapcem 30. 8. 1944; M. Snuderl: Zgodovina ljudske oblasti, Ljubljana 1950, str. 344; Izvori za istoriju SKJ, serija A, tom II, Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucije (1941—1945), Beograd 1987, knjiga 21, dok. 29.

stične, krščanske in liberalne sokolske skupine. Toda ta institucija se je obdržala le nekaj mesecev, po novem političnem sporazumu med skupinami OF marca 1943 (»Dolomitska izjava«) pa je bila maja 1943 odpravljena na Kidričev predlog.²⁵

Do pomembnega premika v poveljevanju je prišlo po II. zasedanju AVNOJ, ko je Izvršni odbor OF (SNOO) izgubil kompetence v poveljevanju nad vojsko, razen formalnega usmerjevalca politične vzgoje vojske. Zaradi vojnih razmer, v katerih je bilo nemogoče operativno voditi tudi slovensko vojsko iz Vrhovnega štaba in poverjenišтва za narodno obrambo NKOJ, pa tudi zamišljene, a še neutrjene federalne strukture, pa je bila tudi navzven opazna njegova vloga zlasti v vprašanih mobilizacije in oskrbe,²⁶ pomemben delež pri oblikovanju osnovnih kontur delovanja partizanske vojske pa je ohranilo vodstvo KPS.²⁷

II. OBOROŽENA SILA NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA IN REVOLUCIJA

Oborožena sila pod oblastjo KPJ je bila tisti pglavitni argument moči, ki je v vojnih razmerah zagotavljal realiteto strateških političnih načrtov. Skozi narodnoosvobodilni boj je na vsem jugoslovanskem teritoriju prišlo do zamenjave politične ureditve in političnih elit z novimi, ki so nameravale in po vojni tudi uvedle nov družbeni red, njegove elemente pa so vnašale že med vojno. »Revolucija, to je bil v vsakem obdobju strateški cilj KPJ. To je bil njen strateški cilj tudi v trenutku, ko je jugoslovanske narode poklicala v boj proti okupatorju.«²⁸ S tega gledišča je bil narodnoosvobodilni boj medij strateške opredelitve vodilnega jedra KPJ; proces se je sprva poimenoval ljudska revolucija, ki naj bi jo karakterizirala zveza med narodnoosvobodilnim gibanjem in proletariatom, z vodilno vlogo slednjega.²⁹ Komunistična partija kot »avantgarda delavskega razreda« je iz narodnoosvobodilnega boja izšla kot edini dejanski faktor državne oblasti, čeprav v obliki množične Ljudske fronte (v Sloveniji Osvobodilne fronte) in celo mešane začasne vlade, in ji je nato bilo mogoče svoj družbeni projekt v njegovem najpomembnejšem delu, vprašanju razpolaganja s sredstvi državne prisile in proizvodjalnimi sredstvi, izvrševati skoraj brez motenj. To dogajanje moramo obravnavati kot eno jugoslovansko strategijo, v kateri so se posamični nacionalni projekti mogli videti le v točkah, kjer so to zahtevale specifične okolij. Najpomembnejši specifični slovenskega prostora sta bili stremljenje k oblikovanju nacionalne države in obstoj politično pluralne (večnazorske) Osvobodilne fronte, obe pa sta bili za komuniste netipični, kljub že predvojnemu zastavljanju nacionalnega vprašanja. Obstoj OF je deloval kot varovalka v odkritem izražanju vloge KPS in tudi onemogočil obnovitev političnih strank, ni pa njen nastanek in obstoj zavrl ali preoblikoval strateških ciljev KPS.

Oborožena sila, ustvarjena v tem boju, je bila garant uspeha KPJ in faktor, ki je gibanju omogočil zavezniško pomoč in priznanje. KPS je šla v boj

²⁵ Zbornik VI/4, dok. 49, odlok IO OF o reorganizaciji slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet; Arhiv Instituta za novejšo zgodovino, partizanski fond (dalje AINZ), fasc. 432/I, zapisnik seje IO OF 24. in 25. 5. 1943.

²⁶ IO OF je razpravljala o vojaških funkcionarjih v NOV in POS le še ob zamenjavi političnega komisarja Borisa Kraigherja z B. Kidričem oktobra 1944. Primerjaj AINZ, fasc. 432/I, zapisniki seje IO OF 1943—1945. Pač pa je bilo več njihovih prizadevanj za materialno pomoč vojski, za mobilizacijo čimvečjega števila v njene vrste. Glej AINZ, fasc. 432/III, okrožnice IO OF 1942—1945.

²⁷ I. Križnar: Nekateri vidiki usmerjanja dejavnosti komunistov v luči dokumentov CK KPS v letih 1944 in 1945. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, str. 185—199.

²⁸ J. Pleterški: Narodi, Jugoslavija, revolucija, Ljubljana 1986, str. 295.

²⁹ AINZ, fasc. 15, E. Kardelj: Strategija in taktika narodnoosvobodilne borbe, 1944.

Se širše pojmovanje revolucije kaže F. Škerl: Revolucionarno bistvo v razvoju slovenskega narodnoosvobodilnega boja, Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem, Ljubljana 1973, str. 99—117. saj zanj revolucija pomeni predvsem prelom z dotedanjimi postulati slovenske politike in družbe.

brez kakršnihkoli rezerv, v tem boju je angažirala vse svoje sile in znanje, prevzela v njih vodilne položaje in jih tudi branila.³⁰ Vsa štiri vojna leta je bila KPJ (KPS) edina v vojaških enotah narodnoosvobodilnega gibanja organizirano delujoča politična sila. Njena naloga je bila »dviganje zavesti borcev, podžiganje njihovega sovraštva proti okupatorju in njegovim izdajalskim pomagačem, v dviganju njihove borbenosti, borbene sposobnosti in udarkosti, v dviganju prave vojaške discipline, ... v dviganju avtoritete štabov med borci«.³¹ Že spočetka je bila partijska organizacija podpora poveljniški avtoriteti in ni njene veljavnosti nikoli javno postavljala pod vprašaj. V skladu z organizacijskimi načeli partije, da mora biti vsak član povezan v partijsko organizacijo, je KPS svojo organizacijsko obliko prilagodila vojaški organiziranosti. Osnova je bila četna celica (vezana, dokler ni bilo višjih enot, na teritorialno organizacijo), višje oblike so bile bataljonski biro, brigadni biro (komite), ki je bil vezan neposredno na CK KPS, od marca 1944 divizijski komiteji. V enotah so bili od spomladi 1942 pomočniki političnega komisarja zadolženi zgolj za partijsko organizacijo in njeno delo.³² KPS je poostrila tudi svojo partijsko disciplino, ki je morala biti »brezpogojno vojaška«, dvignila avtoritativnost partijskih vodstev in zaostрила konspiracijo.³³

Posebno vprašanje predstavlja v vojaškem pogledu ustanavljanje »proletarskih enot«. Napram dotedanjim odredom jim je vodstvo narodnoosvobodilnega boja namenilo vlogo osnovne premične enote, poudarilo njihov vsejugoslovanski značaj in vodilno vlogo KPJ. »Proletarske brigade so poroštvo za uspešen boj proti okupatorju in njegovim domačim hlapcem, za uspešen boj proti nacionalnemu zaslužnjenju in ekonomskemu zatiranju.«³⁴

Svoj odmev je ustanavljanje proletarskih enot dobilo tudi v Sloveniji spomladi 1942, ko je bil ustanovljen najprej proletarski bataljon, nato pa brigada z imenom prav takrat ustreljenega organizacijskega sekretarja KPS Toneta Tomšiča. Ustanovitev je naletela na dvoje nasprotovanj. Med skupinami v OF je nastalo nezaupanje, saj so se spraševale, ali zdaj nastaja čas organiziranja strankarskih vojsk,³⁵ na zunanjepolitičnem področju pa je tako ravnanje naletelo na odpor Kominterne, potem ko je bila podpisana pogodba o sodelovanju med Sovjetsko zvezo in Veliko Britanijo v začetku julija 1942. 10. avgusta je vodstvo narodnoosvobodilnega boja preimenovalo brigado v »udarno partizansko« in do konca vojne ni bilo več nobenih enot, ki bi kazale kako posebno partijsko obeležje.³⁶

Kakor so bile proletarske enote le epizoda (v jugoslovanskem okviru so ostale do konca vojne, a se njihov status ni razlikoval od ostalih enot), pa to ne spremeni temeljnega dejstva, da je bila politična kontrola vojske — in s tem njena uporaba za še kaj drugega kot osvobodilni boj — sistemska; omogočala jo je zgradba poveljevanja, sestav enot, poveljniškega kadra in strankarska disciplina.

³⁰ DLRS 2, dok. 98, zapisnik partijskega posvetovanja na Cinku julija 1942, referat F. Leskoška o partijskem delu v vojski; Jesen 1942, Ljubljana 1985, dok. 207, poročilo E. Kardelja J. Brozu Titu.

³¹ AINZ, fasc. 10/1, okrožnica CK KPS o nekaterih slabostih partijskih organizacij v vojski, 25. 11. 1944.

³² V. Deželak-Barič, Organizacijski razvoj Komunistične partije Slovenije 1941–1943, magistrska naloga, Ljubljana 1985, str. 336–365.

³³ Razširimo in učvrstimo partijsko organizacijo, Delo, avgust 1941; V. Deželak-Barič: nav. d., str. XXVIII.

³⁴ Josip Broz Tito: Zbrana dela, deveta knjiga, str. 55, Statut Proletarskih narodnoosvobodilnih udarnih brigad.

³⁵ E. Kocbek je zapisal, da se je Kidrič pred odhodom iz Ljubljane maja 1942 zelo negativno izrazil o ustvarjanju strankarskih vojsk, hkrati ko je sam začel pogovor o vplivu posameznih skupin v partizanski vojski. Glej E. Kocbek: Pred viharjem, Ljubljana 1980, str. 179.

³⁶ Podrobno F. Strle: Tomšičeva brigada, I. del, Ljubljana 1980, str. 369–526; isti: Tomšičeva brigada 1942–1943, Ljubljana 1986, str. 11–90.

Decembra 1942 je poveljnik Dolenjske operativne cone Milovan Šaranović odlikoval brigado Matije Gubca za uspehe in hrabrost v boju z nazivom proletarska, kar pa je Glavni štab takoj suspendiral. (Zbornik VI/5, dok. 5).

Strateško usmerjanje vojaških operacij je potekalo že spočetka preko vodstva KPS, tako s personalno povezanostjo najvišjih položajev (Boris Kidrič, Miha Marinko, Franc Leskošek, Ivan Maček, Boris Kraigher), bodisi z oblikovanjem vojaško-političnih usmeritev za partizansko vojsko.³⁷

Članstvo KPS v vojski je predstavljalo — že spočetka in tako je ostalo do konca — nesorazmerno velik delež glede na število komunistov tako v osvobodilnem gibanju, kot tudi med ljudstvom. V prvem vojnem letu so predstavljali člani KPS 25 % vseh borcev, skupaj s kandidati in člani SKOJ kar 39 %.³⁸ Kasneje je bilo na splošno vzeto članstva KPS okoli petine do četrtine borcev; njihov delež je padel v velikih mobilizacijskih valovih in vstajah, ko so obstajali tudi bataljoni s komaj kakšnim članom partije, bile pa so tudi enote s polovico članstva KPS, tudi potem ko je bila uvedena obvezna mobilizacija.³⁹

Želja vodstva KPS je bila, da sprejme v KPS največji del aktivno sodelujočih v narodnoosvobodilnem gibanju, kar je predstavljalo na eni strani nujnost, da je sploh lahko organizacijsko rasla ali se vsaj obdržala, saj so bile izgube velike, na drugi pa je bilo to preventivno pridobivanje sodelujočih, kar je slabilo druge skupine. Tako je bilo članstvo sokolske skupine množično sprejemano v partijo, vanjo so uspeli postopoma sprejeti tudi dobršen del krščanskosocialne skupine. Sprejem v partijo se je v dojemanju sodelujočih v narodnoosvobodilnem gibanju uveljavljal postopoma kot odlikovanje za izkazano borbenost in prispevek v osvobodilnem boju. Marsikdaj so sprejemanja novih članov potekala kar v kampanjah.⁴⁰ Kriterij za sprejemanje v partijo se je moral nujno spremeniti. »Kot kriterij za sprejem je vdanost delavcem, ljudstvu in osvobodilni borbi slov/enskega/ naroda, kar vidi v Partiji predstavnico vsega najboljšega na slov/enskih/ tleh, vse kar je poštenega, borbenega, priljubljenega, skratka vse, kar je količjak pozitivnega — vse to mora v Partijo, pri čemer pobožnost in teoretična neizgrajenost ne moreta biti resna ovira.«⁴¹ Kljub vsem izgubam je KPS ob koncu vojne štela devetkrat več članstva kot ob njenem začetku (okoli 9500 članov, od tega 4500 v vojski).⁴²

Z graditvijo nove državnosti, splošno mobilizacijo in prizadevanji za mednarodno priznanje na podlagi sporazuma Tito — Šubašić, pa je vojska (NOV in POJ, Jugoslovanska armada in Jugoslovanska mornarica) postala neprijemna za to, da bi odkrito nastopala kot oborožena sila revolucije. To vlogo je v zaključnem obdobju narodnoosvobodilnega boja prevzela posebna oborožena sila Vojska državne varnosti in nato Korpus narodne obrambe (odbrane) Jugoslavije in vojaškopolijske enote (OZN in VDV), saj je postajalo vprašanje izločitve nasprotnikov novega režima notranjepolitično vprašanje. Vojska je sicer bila garant stabilnosti pridobitev narodnoosvobodilnega boja, zmago revolucije je zagotovila s svojo osvoboditvijo državnega ozemlja. Tega ne spreminja niti vloga vojske v masovnih likvidacijah vojaških in civilnih nasprotnikov nove oblasti ob in po koncu vojne.

³⁷ Glej AS (ZA CK ZKS), fond CK KPS, zapiski sej CK KPS 1944–1945; AINZ, fond GS, fasc. 15; I. Križnar: Nekateri vidiki usmerjanja dejavnosti komunistov v luči dokumentov CK KPS v letih 1944 in 1945, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXII, 1982, str. 185–198.

³⁸ V. Deželak-Barič, nav. d., str. 335; I. Križnar Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, Slovenija — paralele, št. 43, 1975, str. 33–49.

³⁹ L. Ambrožič-Novljan: Petnajsta divizija, Ljubljana 1983, str. 385–386; S. Petelin: Enaintrideseta divizija, Ljubljana 1985, str. 322–327; V. Deželak-Barič, nav. d., str. 340. Tako je bilo v II. grupi odredov spomladi 1942 skoraj polovica članov KPS, SKOJ in kandidatov, enako v XXXI. diviziji 1944, v XV. diviziji nad polovico.

⁴⁰ Prim. Zbornik VI/4, dok. 110, pismo CK KPS partijskim organizacijam udarnih brigad, nedat. (11. 1942).

⁴¹ V. Deželak-Barič, nav. d., str. 373 (navodilo PK KPS za Gorenjsko 30. 4. 1943. CK KPS je menil, da so taki kriteriji le preohlapni in je nato svetoval, da preverijo še enkrat vse članstvo, tudi starejše).

⁴² Z. Klanjšček: Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, str. 849–850.

III. FORMACIJA IN UČINEK OBOROŽENE SILE NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA

Po odločitvi za oboroženi odpor je Osvobodilna fronta resno začela s pripravo oboroženega odpora, v začetku julija 1941 so nastale prve ilegalne skupine odpora, ki so nato prerasle v čete in bataljone.⁴³ Sestavljene so bile po večini iz članov KPS. Akcije so bile z načrti celo usklajene, in bi se morale pričeti 29. julija 1941, kar pa se je le delno zgodilo, predvsem na Gorenjskem.⁴⁴

Vse bojevanje do začetka decembra 1941 je imelo obeležje sporadičnih akcij zdaj te, zdaj one partizanske čete, izstopata le napada dveh partizanskih bataljonov, Štajerskega na Šoštanj, in Krimskega na Lož pri Cerknici, ki sta imela velik odmev zlasti v okupatorjevem aparatu in propagandi OF. Prava prelomnica je nastopila z zimsko vstajo v decembru 1941 na Gorenjskem, enem od treh območij, kjer je Glavno poveljstvo načrtovalo jedra upora. V enomesečnih bojih se je za daljši ali krajši čas pridružilo začetni partizanski enoti okoli 700 mož, od katerih pa se jih je v osipu vstaje dve tretjini spet vrnilo domov.⁴⁵

Naslednji veliki val odpora zoper okupatorja je nastal spomladi 1942 v Ljubljanski pokrajini pod italijansko okupacijo. Po prizadevanjih vodstva narodnoosvobodilnega gibanja in neposrečeni taktiki italijanske vojske je nastalo prvo osvobojevano ozemlje v Sloveniji, ki ga je obvladovala partizanska vojska. Na vrhuncu je partizanska vojska obsegala slabi dve tretjini območja (56 občinskih središč od 102), seveda pa nobenega večjega centra ali komunikacije. V nekaj mesecih je tu partizanska vojska narasla od 600 na 4500 borcev, vse pretežno s prostovoljnimi novačenjem. V veliki italijanski ofenzivi, ki je sledila, je osip novopridobljenih borcev bil visok, saj jih ni ostala v partizanskih enotah niti polovica.⁴⁶ V letu 1943 je podoben val znan za Gorenjsko (1000 borcev) in Primorsko, ki je bila integralni del italijanske države (okoli 1500 borcev⁴⁷), zlasti pa takoj po italijanski kapitulaciji, ko je v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem prišlo ob razglasitvi splošne mobilizacije letnikov 1893 do 1926⁴⁸ do množičnega vstopanja v partizanske enote. Vanje je tedaj na Primorskem, Notranjskem in Dolenjskem vstopilo do 20.000 novih borcev; po nemški ofenzivi je slovenska partizanska vojska štela okoli 18.000 borcev.⁴⁹ Zaradi večjih še razpoložljivih človeških rezerv je po prihodu 14. divizije na Štajersko tam mobilizacija dobro uspevala in ocenjujejo, da je bilo leta 1944 v partizanske enote mobiliziranih nad 14.000 mož, ki so se nato borili v Ljubljanski pokrajini ali na Štajerskem.⁵⁰ Konec vojne je NOV in PO Slovenije dočakala s 35.600 možmi, dokaj enakomerno razporejenimi med vsa tri operativna območja, neupoštevaje še enote Korpusa narodne osvoboditve Jugoslavije, ki je imel v Sloveniji divizijo s štirimi brigadami.⁵¹

⁴³ Organizacijsko strukturo oboroženega odpora je določil Partizanski zakon, ki ga je izdelal v največji meri pomočnik komandanta dr. Aleš Bebler na podlagi svojih izkušenj iz španske državljanske vojne. Glej Zbornik VI/1, dok. 5.

⁴⁴ I. Križnar: Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VI, 1966, št. 1-2, str. 315-336; isti, Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, Slovenija — paralele, št. 43, 1975, str. 33-49.

⁴⁵ Prav tam; I. Jan: Cankarjev bataljon in dražgoška bitka, Ljubljana 1974; T. Ferenc: Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941, Borec XXIII, 1971, št. 12.

⁴⁶ Glej D. Guštin: Rast in razvoj slovenske partizanske vojske v prvi polovici leta 1942 in krajevni ter socialni izvor njenih borcev, mag. naloga, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Ljubljana 1986.

⁴⁷ Primerjaj T. Ferenc: Primorska pred vseljudsko vstajo, Ljubljana 1983, str. 218, podr. str. 195-263.

⁴⁸ Zbornik VI/7, dok. 22, razglas GŠ NOV in PO Slovenije in IO OF, 11. 9. 1943; dok. 25, proglas Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo, 11. 9. 1943.

Prvo navodilo za uvedbo splošne mobilizacije se vidi v okrožnici CK KPS okrožnim in rajonskim komitejem 9. 9. 1943 (Zbornik VI/7, dok. 4).

⁴⁹ Glej T. Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, Maribor 1967; AINZ, fasc. 33, številčna stanja NOV in POS.

⁵⁰ M. Zevart: Največji razmah narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem, Osvoboditev Slovenije 1945, Ljubljana 1977, str. 91-92.

⁵¹ Prim. D. Vresnik: Druga brigada Vojske državne varnosti — narodne obrambe (Prispevek k zgodovini VDV Slovenije), Ljubljana 1987; isti: Tretja brigada Vojske državne varnosti

V posebnem položaju so bili primorski Slovenci (in Hrvatje), ki so v Italiji (pod zavezniško upravo) mogli vstopati v vrste NOV, nato pa so bili razporejeni v vojaške enote, tako imenovanih »prekomorcev«. Ocenjujejo, da se je v njih borilo še nadaljnjih 27.000 primorskih Slovencev in Hrvatov.⁵²

V obdobju po kapitulaciji Italije pa do zaključnih bojov se je ustalila porazdelitev območja Slovenije na tri operacijska območja, ki so jih delile komunikacije slovenskega prometnega križa. Središnji je bil VII. korpus na Dolenjskem, Notranjskem, v Beli Krajini in Slovenski Istri. Na tem območju se je tudi zadrževalo vodstvo gibanja z vsemi spremljajočimi organi in Glavni štab. Na Primorskem, Gorenjskem in nekaj časa na zahodnem delu Koroške je deloval IX. korpus, na Štajerskem in vzhodnem delu Koroške pa IV. operativna cona. Ta je bila obnovljena preostanek vojaške organizacije pred kapitulacijo Italije, vendar ni zaradi pomanjkanja sil niti po ustalitvi XIV. divizije prerasla v tretji slovenski korpus, čeprav je tak namen obstojal.⁵³

V zaključnih operacijah, ki so presegle zgolj sile slovenske partizanske vojske (na slovenskem območju se je zbralo okoli 135.000 mož nemških in kolaborantskih enot, še preden je tja prišla v zadnjih tednih vojne glavna armadna skupina Jugovzhod), je prvič sodelovala na slovenskih tleh v večjem obsegu Jugoslovanska armada. Slovenske partizanske enote so v njih odigrale pomembno, a ne odločilno vlogo, vendar pa so, kot del Jugoslovanske armade, dosegle vsaj za nekaj dni enega od strateških ciljev, da so obvladovale ves nacionalni etnični teritorij vključno s Trstom.⁵⁴

Organizacijski razvoj oborožene sile je potekal vzporedno s številčno rastjo in razvojem operacij. V kratkih štirih letih je slovenska partizanska vojska doživela devet vseobsežnih reorganizacij. Od prvotnih gverilskih čet, pokrajinskih poveljstev z bataljoni, grup odredov in odredov, brigad, operacijskih con, divizij, korpusov, vključitve v armade JA in končno vključitev organskih enot v povsem nove formacije, razpusti in zlivanja enot, vse to je povzročilo, da je v teh letih nastalo skoraj nepregledno število raznih enot.⁵⁵

Slovenska partizanska vojska je bila do kapitulacije Italije manjša po obsegu in je svoj najvišji organizacijski razvoj dosegla poleti 1943, ko je njena glavna bila razporejena v dveh številčno in materialno skromnih divizijah s šestimi brigadami. Po kapitulaciji Italije je nastala vojska, ki je v organizacijskem smislu imela dva korpusa, operacijsko cono, po nalogah in moči podobno korpusu, zaledno vojaško oblast in enote, vse vojaške spremljajoče službe, od zdravstva do kartografske službe. Število vojakov pač ni bilo vedno enako, niti ne povsod vedno enako razmerje, kar je bilo odvisno od valov mobilizacije, ki ni bila zgolj prostovoljna, ni bila pa tudi prava, z državno represijo podprta mobilizacija. V Sloveniji se je število vojakov gibalo med 20.000 (začetek 1944) in 38.000 mož (november 1944, februar, april 1945), v zaključnih operacijah je število padlo na 25.000. V operativnih enotah je bilo okoli dve

narodne obrambe (Prispevek k zgodovini VDV — NO Slovenije) Ljubljana 1988; R. Zakonjšek: Partizanski kurirji, Ljubljana 1985. 3. brigada je štela okoli 800 borcev, 2. brigada okoli 700, 3. najbrž podobno, 4. brigada 1800, skupaj torej okoli 4000 borcev.

⁵² S. Vilhar, A. Klun: Primorci in Istrani od pregnanstva do prekomorskih brigad, Ljubljana 1973.

⁵³ Glej AINZ, fasc. 15/IV, dopis politkomisarja GS J. Borštnarju, politkomisarju IV. op. zone 13. 8. 1944.

⁵⁴ Primerjaj T. Ferenc: Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije, Osvoboditev Slovenije 1945 (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975), Ljubljana 1977, str. 110–137; Z. Klanjšček: Vloga NOV in PO Slovenije v zaledju jugoslovansko-nemškega bojišča v končnih operacijah za osvoboditev, prav tam, str. 138–144; Završene operacije za oslobodenje Jugoslavije 1944–1945, Beograd 1957. Materiali s posvetovanja Vloga in delež NOV in PO Slovenije v sklepni operaciji za osvoboditev Jugoslavije leta 1988 na Brdu pri Kranju še niso objavljeni.

⁵⁵ Glej Pregled enot narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji in njihovega poveljniškega kadra 1941–1945, S. Semič, L. Vršnik: I. Od začetkov do pomladi 1942, Letopis MNO II, 1958; L. Vršnik: II. Od pomladi 1942 do ustanovitve operativnih con, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja I, 1960, št. 1; M. Luštek: III. Od ustanovitve operativnih con decembra 1942 do ustanovitve prvih dveh divizij julija 1943, Prispevki V, 1965, št. 1–2.

tretjini njenih pripadnikov, kar tretjina pa v zalednih enotah, ki so v letu 1944 naglo rasle.⁵⁶

Prvotne gverilske enote niso zadovoljevale zahtev vodstva in definiranih ciljev odpora. Z velikimi prizadevanji so postopoma preraščale v bolj organizirane vojaške formacije, ki pa so bile še daleč od klasičnih armad. Organizacijski tempo je diktiral Vrhovni štab NOV in POJ, ki je do srede 1942 uspel zagotoviti enotne kriterije vojaške organizacije v vseh delih, tako tudi v Sloveniji. Slovenska partizanska vojska je bila v organizacijskem, materialnem, operacijskem in številčnem zaostanku za osrednjo skupino okoli Vrhovnega štaba. Ta razlika se je še povečala po osvoboditvi vzhodnega dela države, ko so postale razmere neprimerljive. Partizanska vojska je bila samonikla, z mnogimi originalnimi rešitvami (npr. konspirativne bolnišnice, sistem kurirskih zvez, povezava terenske in vojaške organizacije). Slovenski vojaški poveljniki so sprejemali jugoslovanske vojaške vzore, tako zaradi skupne ideološko-politične podstat, skupne vojaške tradicije iz starojugoslovanske vojske⁵⁷ (edini poznan vzorec, razen ozkega kroga »špancev« z izkušnjami iz španske državljanske vojne), pa tudi zaostajanja v razvoju. Edina ovira je bila možnost uresničitve teh rešitev v lastnih, slovenskih okvirih, bodisi zaradi materialnih omejitev, npr. število borcev v posameznih formacijah, pomanjkanje težkega orožja) ali redkeje političnih (obstoje OF).

Slovenska partizanska vojska je bila teritorialna vojska in ta svoj značaj je ohranila do svoje ukinitve, kljub prizadevanjem, da bi prerasla v »regularno« armado. Taka je bila tudi njena taktika. Osnova bojevanja je bilo manevrsko bojevanje (»partizanska taktika«) na omejenem prostoru (etničnem ozemlju), brez jasno določenih front in le redko s celotnimi velikimi, sicer formiranimi enotami.⁵⁸ Redkeje so narodnoosvobodilni boj širili na nova območja s pohodi velikih enot.⁵⁹

Osvoboditev slovenskega ozemlja je bil končni cilj NOV in PO Slovenije. Prehodne faze predstavljajo osvobojena ozemlja, ki so bila pomembna tako vojaško (strateška baza, zaledje, oskrba, mobilizacija) kot tudi politično, saj je na njih oblikovalo narodnoosvobodilno gibanje novo »ljudsko oblast« kot vzorec bodoče ureditve, ne gre pa zanemarjati tudi političnega učinka, ki ga ima posedovanje določenega teritorija.⁶⁰ Prvo osvobojeno ozemlje je partizanska vojska izbojevala na Dolenjskem in Notranjskem spomladi in poleti 1942; obdržalo se je do jeseni. Velika osvobojena ozemlja so nastala po kapitulaciji Italije in so se obdržala tudi po nemški jesenski ofenzivi tako na Notranjskem in Dolenjskem s središčem v Beli krajini, kot na severnem Primorskem z delom Gorenjske. 1944 je IV. operativna cona izbojevala osvobojeno ozemlje v Zgornji Savinjski dolini, na Moravškem, Kozjanskem in Pohorju. Toda v sklepnem delu vojne je uspelo obraniti le del osrednjega osvobojenega ozemlja v Beli krajini.

Na nacionalnem ozemlju je NOV in PO Slovenije zadrževala okupacijske sile in tako prispevala k razbremenjevanju protifašistične koalicije na drugih frontah. Njen nasprotnik so bile vse oborožene formacije na slovenskem etničnem ozemlju. Daleč največ vojske je v Ljubljanski pokrajini zadrževal itali-

⁵⁶ AINZ, fasc. 33, številčna stanja NOV in POS; Z. Klanjšček: Pregled narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji 1941–1945, Ljubljana 1987, str. 295.

⁵⁷ Primerjaj B. Kidrič: Dve vojski, dva značaja in dva namena, 1944; AINZ, part. tisk, inv. št. 293.

⁵⁸ D. Kveder-Tomaž: O osvobodilni vojni, Ljubljana 1975, Teritorialna vojna, str. 132–154. Avtor teritorialno vojno opredeljuje kot vmesno obliko med gverilo (»malo vojno«) in frontalnimi operacijami rednih armad. Prim. Z. Klanjšček: Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, str. 1012–1013; P. Kleut: Partizanska taktika i strategija, Beograd 1960.

⁵⁹ Mislim na pohod II. grupe odredov na Stajersko 1942, pohod XIV. divizije na Stajersko 1944 in pohod XXX. divizije v Beneško Slovenijo 1944. Primerjaj I. Ferlež: Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941–1942, Ljubljana 1972, L. Ambrožič: Pohod štirinajste, Ljubljana 1987, B. Mlakar: Pohod 30. divizije NOV in POJ v Beneško Slovenijo, Ljubljana 1984.

⁶⁰ Prim. Z. Klanjšček: O strategiji in taktiki NOV in PO Slovenije, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI–XII, 1971–1972, št. 1–2, str. 119–121.

janski okupator, saj se je redno (tudi v mesecih po okupaciji, ko NOV in POS še ni bilo) gibala okoli treh divizij z okoli 45.000 možmi, v veliki ofenzivi 1942 pa jih je bilo celo okoli 65.000.⁶¹ Od 1942 dalje pa je tudi na Primorskem v Julijski krajini imel nesorazmerno veliko enot (dve diviziji, spomladi 1943 tri divizije in alpinsko brigado), občasno pa še enote, ki so se tam pripravljale na bojevanje na velikih frontah, bile pa so uporabljene tudi proti partizanskim enotam.⁶²

Nemški okupator je večji del časa shajal s pretežno policijskimi silami, kombiniranimi s posadnimi enotami starejših letnikov (1942 na Gorenjskem 9 policijskih bataljonov in 6 vojaških posadnih bataljonov). Po kapitulaciji Italije je uporabljal tudi vojaške enote (v jesenski ofenzivi več kot tri divizije), marsikdaj kvislinškega porekla in SS-policijske polke (1944 kar 9). Najmanj je bil obremenjen vojaški potencial madžarskega okupatorja, saj se je ta moral intenzivneje boriti s partizanskimi silami le jeseni 1944 in spomladi 1945.

Vedno pomembnejši delež v boju s partizansko vojsko so imele domače kolaborantske formacije, ki so, iz različnih vzrokov, nastale postopoma med potekom vojne. Po obsegu so občasno in krajevno omejeno dosegale partizanske, po kvaliteti pa le domobranski udarni bataljoni v letu 1944.

Enote prostovoljne protikomunistične milice (MVAC), ki jih je narodno-osvobodilno gibanje s svojo prorusko terminologijo nazvalo »bela garda«, so nastale od srede leta 1942, ko je italijanski okupator vanje vključil tiste elemente pretežno na podeželju, ki so iz strahu pred okupatorjem (interniranje), strahu pred komunizmom in iz oportunitizma pristali na varovanje svoje okolice pred partizanskimi enotami. Vanje so se vključile tudi tiste redke skupine, ki so nastale od spomladi 1942 dalje pollegalno kot oborožene formacije nasprotnikov Osvobodilne fronte. Tako je italijanski okupator rastoči odpor proti Osvobodilni fronti kanaliziral v svoje vode in pod svoje poveljstvo, ki je preraslo v odvisnost teh enot v formaciji, oskrbi, oborožitvi, vojaških operacijah. Partizanska vojska je iz strateških razlogov v jesenski protiofenzivi 1942 namenila tem enotam pozornost, ki je bila njihovi vojaški vrednosti nesorazmerna. Vodila jo je pri tem skrb, da nasprotje ne bi res preraslo v državljansko vojno, ki bi njihovo bazo razširila, partizansko pa zožila. V trenutni situaciji je operacija prinašala politično korist (poudarjanje sodelovanja z okupatorjem, sprejetja orožja iz rok okupatorja), za oslabele partizansko vojsko po ofenzivi pa so mogle biti slabo oborožene in še slabše izvežbane enote bele garde nasprotnik, ki je dajal več upanja na uspeh v boju: prav tega pa je zaradi lastne utrditve partizanska vojska krvavo potrebovala.⁶⁴ Kljub nekaterim uspehom niso mogle omejiti številčnega (presegli so število borcev v partizanskih enotah) in prostorskega širjenja postojank MVAC.⁶⁵

Po popolnem porazu in razsulu enot MVAC po kapitulaciji Italije je kolaborantska garnitura v Ljubljanski pokrajini razvila novo oboroženo grupacijo, Slovensko domobranstvo, ki je doseglo v letu 1944 številčni ekvivalent tam delujočemu VII. korpusu. Formalno samostojno, a pod močnim vplivom Slovenskega domobranstva se je razvil na Primorskem Slovenski narodni varnostni zbor z okoli 2000 pripadniki in Gorenjsko domobranstvo (okoli 800

⁶¹ T. Ferenc: Italijanski okupacijski sistem v Ljubljanski pokrajini, Fašisti brez krinke, Dokumenti 1941–1942, Maribor 1987, str. 74–105.

⁶² T. Ferenc, M. Kacin-Wohinz, T. Zorn: Slovenci v zamejstvu, Ljubljana 1974, str. 206–207, 217, 222; T. Ferenc: Primorska pred vseljudsko vstajo 1943, str. 525–544.

⁶³ T. Ferenc: Osvobodilni boj slovenskega naroda in okupator, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI–XII, 1971–1972, št. 1–2, str. 56–59.

⁶⁴ Podrobneje L. Ambrožič-Novljan: Partizanska protiofenziva, Ljubljana 1965; F. Saje: nav. d., str. 283–312.

⁶⁵ Npr. konec februarja 1943 je bilo v MVAC 5145 mož v 64 postojankah, od tega 1683 v Legiji smrti, partizanov pa je bilo po ocenah Z. Klanjščka v Ljubljanski pokrajini tedaj okoli 2400 (Z. Klanjšček: Pregled narodnoosvobodilne vojne 1941–1945 na Slovenskem, Ljubljana 1989, str. 150).

pripadnikov). Vsaj premične enote Slovenskega domobranstva (udarni bataljoni) so bile vojaško upoštevanja vreden nasprotnik enotam VII. korpusa.⁶⁶

O okupatorjem in njegovim sodelavcem povzročenih izgubah je žal močje navesti le malo zanesljivih podatkov. Izgube enot XI. armadnega korpusa v Ljubljanski pokrajini so znašale vsaj 3659 mož⁶⁷ (od tega 1200 padlih), domobrancev naj bi padlo okoli 600 (1000). Podatki o padlih sovražnikih, ki jih je zbirala NOV in POS, so nezanesljivi (pretirani). V vrstah NOV in POS naj bi padlo okoli 16.000 borcev, 22.000 pa bilo ranjenih.⁶⁸

IV. NACIONALNA ARMADA IN VPRAŠANJE JUGOSLAVIJE

Nerazrešena nacionalna problematika v Kraljevini Jugoslaviji je bila ena od najbolj brizantnih točk v njenem notranjem življenju in tudi glavni temelj notranje nestabilnosti. KPJ je že dolgo pred vojno zastopala stališče o preureditvi države v federalno strukturo, vsekakor po sovjetskem vzoru s sovjetskimi republikami.⁶⁹ Ko je država propadla, je pri komunistih nastopila nova situacija, ki so jo formulirali takole: »Komunisti Slovenije morajo biti tista vez, ki bo spajala boj slovenskega naroda z bojem vseh ostalih narodov Jugoslavije za njihovo nacionalno in socialno osvoboditev.«⁷⁰

Tako je razumljivo, da se v začetni fazi s strani narodnoosvobodilnega gibanja ni kazalo povezovanje z ostalimi jugoslovanskimi območji, razen kolikor je izhajalo iz organizacijske strukture same KPJ, ki je ostala enaka oni izpred vojne (primer Makedonije in Šatorova!) in ni priznavala razkosanja Jugoslavije. Tudi ostale politične skupine, ki so se združevale v OF, so bile v odnosu do Jugoslavije različnih provenienc, čeprav pri nobeni ni znano eksplicitno odklanjanje jugoslovanske integritete, prej nasprotno (liberalne skupine).

Ker so skupine OF stale na stališču povezanosti jugoslovanskega prostora, je logična konsekvence bila odločitev, da se slovenske partizanske enote vključijo v jugoslovanske. Še posebej, ker se je začela nakazovati tudi druga organizacija odpora, ki so jo pripravljala vodstva dotedanjih oficialnih strank, tako v Sloveniji, kot tudi v Srbiji (tam zlasti četniki). Gotovo je deloval tudi povsem logičen občutek za povezovanje v boju proti sovražniku, ki je mnogokratno presegal potencialne OF in tudi celotnega slovenskega naroda. Tako je na prvi seji konstituirani Slovenski narodni osvobodilni odbor (začasni najvišji organ oblasti) sklenil, da se slovenske partizanske enote vključijo kot sestavni del v Narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije, da operirajo pod vrhovnim poveljstvom Glavnega (pozneje Vrhovnega) štaba, hkrati pa je bilo poudarjeno, da ohranjajo svojo posebno organizacijo »slovenski vojaški zbor« z lastnim poveljstvom.⁷¹ Vidno je, da je tudi na vojaškem področju bil uporabljen nov, od starojugoslovanske vojske različen, pogojno rečeno (kon)federalen način organizacije vojske, ki pa je bil tak najbrž bolj zaradi realitete vojaškega položaja in stopnje vojaške organiziranosti.

Dejstvo je, da je v prvem obdobju nastopala slovenska partizanska vojska povsem samostojno in omejena le na lastne sile in resurse, saj je prvi

⁶⁶ B. Mlakar: Domobranstvo na Primorskem 1943–1945, Ljubljana 1982; I. Križnar: Slovensko domobranstvo, Ljubljana v ilegali, IV. knjiga, Ljubljana 1970, str. 236–319; I. Jan: Kokrški odred, II., Ljubljana 1980, str. 100–114, 456–485.

⁶⁷ T. Ferenc: Fašisti brez krinke, str. 101.

⁶⁸ Z. Klanjšček: Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, str. 1018.

⁶⁹ Glej Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije, Ljubljana 1986, str. 132–133, 138.

⁷⁰ Izvori za istoriju SKJ, serija A, tom II, Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucije 1941–1945, knjiga 1, dok. 6, Savjetovanje KPJ.

⁷¹ Zbornik VI/1, dok. 30, Odlok slovenskega narodnega osvobodilnega odbora o vključenju slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske odrede Jugoslavije, Slovenski poročevalci 20. 9. 1941, št. 18.

Vzrok, zakaj tak sklep prav v tistem času, je najbrž najti v avgusta sklicanem posvetu vseh glavnih štabov in Vrhovnega štaba, ki se je nato vršilo 26. septembra 1941 v Stolicah pri Krupnju, ki se ga je bila KPJ po partijski disciplini obvezna udeležiti (dejansko sta se ga udeležila najvišja funkcionarja Glavnega poveljstva F. Leskošek-Luka in M. Marinko). Prim. M. Marinko: Moji spomini, Ljubljana 1974, str. 271–274.

stik s partizanskimi enotami na območju NDH vzpostavila aprila 1942. Zveza z Jugoslavijo je torej bila v prvem obdobju le v organizacijski enotnosti glavnega snovalca odpora, v načrtih in splošnih strateških usmeritvah, ki so funkcionirale tudi, ko je bila zveza s centralnim vodstvom občasno prekinjena. Vse leto 1942 se v odnosu do jugoslovanske dimenzije ni spremenilo mnogo, spremenil pa se je strateški pomen slovenske partizanske vojske, ko je glavnina partizanskih enot krenila v zahodno Bosno in prenesla težišče delovanja v zahodni del jugoslovanskega ozemlja.

Prva kriza v razmerju med slovensko partizansko vojsko in jugoslovanskim centrom je nastopila z vprašanjem ustanavljanja proletarskih enot julija 1942, občutna pa s prihodom skupine 11 oficirjev iz Vrhovnega štaba in načelnika Vrhovnega štaba Arse Jovanovića v Slovenijo. Poslal jih je Vrhovni štab, da bi pomagali dvigniti vojaško raven bojevanja in poveljevanja v NOV in PO Slovenije.⁷² To ni bilo sporno, saj je pomoč prišla po vsej verjetnosti prav na zelo črnogledo Kardeljevo poročilo po italijanski ofenzivi. V njem je Kardelj ocenil Glavno poveljstvo kot nesposobno in predlagal, da pošlje Vrhovni štab poveljnika z juga, a res sposobnega. V nasprotnem primeru se bodo naslonili na Ivana Mačka-Matijo, Jako Avšiča in še enega od mlajših komandantov.⁷³ Pač pa je hitro postal sporen način, ko je načelnik Vrhovnega štaba sam, brez vednosti poveljstva ali Izvršnega odbora OF, začel odstavljati in nameščati pripeljane poveljnike enot.⁷⁴ Arsa Jovanović je namreč v Vrhovnem štabu dobil zelo široka pooblastila, ki so dejansko vojsko na Slovenskem postavljala pod njegovo začasno poveljstvo, pooblastilo pa je vključevalo tudi pravico do imenovanja novega glavnega poveljstva, »da stvari GŠ Slovenije«.⁷⁵

Prizadetost vodstva Osvobodilne fronte se je odrazila kot odklanjanje podcenjevalnega izražanja o stanju slovenske partizanske vojske, prisiljevanja nekaterih političnih komisarjev, da so oznake OF na uniformah zamenjali z znakom srpa in kladiva, ki so ga nosili politični komisarji po ostalih pokrajinah Jugoslavije, in nastopanje proti Osvobodilni fronti in članom nekomunističnih skupin v njej, hkrati pa že zamenjavanje poveljujočega kadra.⁷⁶ Po prihodu na sedež vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Polhograjskih Dolomitih se je z njim najprej konfrontiralo vodstvo KPS, nato pa je zoper tako nastopanje enotno nastopil Izvršni odbor, ki je zahteval, da se vprašanje reši povsem načelno, torej, ali je slovenska vojska pod vrhovnim poveljstvom Izvršnega odbora (tako je bilo dotedaj formalno postavljeno) ali pa Vrhovnega štaba. Postopek načelnika Vrhovnega štaba so razumeli kot poseg v pravico slovenskega naroda do samoodločbe in omenjali analogije s postopanjem v starojugoslovanski vojski. Tako so vodilni komunisti morali pokazati njegovo pooblastilo, ki je sicer široke kompetence pogojevalo s postopanjem v soglasju z Izvršnim odborom OF in CK KPS. S tem je Kardelj rešil principielen problem, saj so se nekomunistični člani vodstva OF s tako formulacijo zadovoljili. Čudi pa to, da so vodilni komunisti (razen naknadnega in blagega Kardeljevega protesta Titu⁷⁷) tako zlahka pristajali na njihovo lastno dezavuiranje.

⁷² DLRS 4, dok. 170, poročilo J. Bradeška-Boštjana B. Kidriču 15. 12. 1942. Ta pravi, da se je J. Broz-Tito odločil poslati v Slovenijo načelnika štaba Arso Jovanovića in skupino oficirjev samoiniciativno, potem, ko je dobil več poročil hrvaških partizanov o slabem obnašanju poveljnikov v Cankarjevi brigadi.

⁷³ Zbrana dela Edvarda Kardelja, knjiga 6, dok. 38 (rokopis v Arhivu INZ), poročilo E. Kardelja J. Brozu-Titu 20. 9. 1942. Poročilo je mnogo bolj kritično kot predhodna in poznejša, očitno je na to vplivalo tudi njegovo osebno razpoloženje v dneh po velikih fizičnih naporih, nevarnosti za lastno življenje in negotov položaj na Podlipoglavu pri Ljubljani. Glej tudi njegovo opravičilo v pismu V. Krivicu, poverjeniku CK KPS za Ljubljano, 24. 9. 1942 (prav tam, dok. 46).

⁷⁴ Zbornik VI/4, dok. 109, dok. 131, dok. 136.

⁷⁵ AS (ZA CK KPS); Fond CK KPS II, a. š. 5041, pooblastilo A. Jovanovića 17. 11. 1942; DLRS 5, dok. 48, poročilo E. Kardelja J. Brozu-Titu 12. 1. 1943.

⁷⁶ Upoštevati je treba tudi sočasno trdnejše prevzemanje vodenja partizanske vojske na Hrvaškem v roke Vrhovnega štaba (AS (ZA CK ZKS) fond CK KPS II, a. š. 5020, dopis GS Hrvatske GP SPČ 27. 9. 1942).

⁷⁷ DLRS 5, dok. 46.

⁷⁸ Poročilo 12. januarja 1943 (DLRS 5, dok. 46).

nje, saj so dotedaj dejansko skoraj povsem samostojno obvladovali vojsko in je to postopanje pomenilo njim dejansko nezaupnico. Kljub temu sporu (in Kardeljevi trditvi, da se je A. Jovanović onemogočil) pa je nato Arsa Jovanović dva meseca sopoveljeval slovenski vojski, izvedel reorganizacijo v operativne cone in razporedil kadre.⁷⁸

Glede pripeljanih oficirjev se je 6. januarja 1943 Glavno poveljstvo izjasnilo: »Smatramo, da tovarišev, ki jih je poslal Vrhovni štab, trenutno še ne imenujete na mesta komandantov, dokler se ne vživijo povsem v naše razmere. Uporabljajte jih pa kot namestnike komandantov in načelnike štabov ter jim dajte pri tem možnost kar največjega vojaškega razmaha in posredovanja njihovih izkušenj domačemu komandnemu sestavu.«⁷⁹ Pač pa je bil Milovan Šaranović (izgleda v Vrhovnem štabu namenjen za poveljnika slovenskega Glavnega štaba, pozneje njegov načelnik) edini od novодоšlih imenovan za komandanta ene od štirih operacijskih con.⁸⁰ Toda komandant mora biti iz načelnih razlogov Slovenec: »Naglašavam u vezi s time samo još to, da komandant apsolutno mora biti Slovenac, jer je to političko pitanje, nacionalna tekovina u vreme oslobodilačke borbe, koja igra u našem ugledu u masama upravo neverovatno veliko ulogu. Moći će se takve stvari potcenjivati tek na kasnijim etapama borbe, kada će se mase ubediti, da njihove nacionalne pravice nisu okrnjene, ako je komandant druge nacionalnosti.«⁸¹

Izraz bolj razmišljanj kot pa organiziranih razprav o prihodnji vojaški ureditvi v jugoslovanski skupnosti po I. zasedanju AVNOJ je bila v Izvršnem odboru OF sprožena diskusija maja 1943 o predlogu Borisa Kidriča, da bi prenesli pristojnosti poveljevanja nad vojsko in imenovanje poveljnikov na Vrhovni štab. Na tako Kidričevo prizadevanje je poleg nove situacije, ki je nastala z Dolomitsko izjavo, najbrž pomembno vplivala kritika Ive Ribarja-Lole spomladi 1943. Ribar je videl Osvobodilno fronto preveč poudarjeno kot organizacijo, ki vodi narodnoosvobodilni boj, medtem ko se KPS skriva predvsem kot organizacija prihodnosti, torej tista, ki je zainteresirana predvsem kot revolucionarna sila. To bi moglo mase ločiti od partije.⁸² Prav tako je kritiziral Kidričevo pisanje v brošuri Dve vojski, dva značaja in dva namena, kjer je napisal, da naj bi bilo združevanje nacionalnih narodnoosvobodilnih vojsk v enotno jugoslovansko le vojaška potreba.⁸³

Na seji IO OF 23. in 24. maja 1943 so razpravljali o predlogu, da bi na predlog IO OF imenoval nov Glavni štab Vrhovni štab, medtem bi predlagani kot vršilci dolžnosti poveljevali slovenski partizanski vojski. Predlog je sprožil načelno diskusijo o razmerju med enotno državno vojsko in OF. Diskusija je pokazala razhajanje v razumevanju problema. Zedinili so se, da je zaradi zunanjepolitičnih razmer »skupna in enotna« vojska potrebna, toda rešitev naj ostane enaka kot je tista iz septembra 1941, torej nacionalna vojska kot posebno telo v enotni armadi pod poveljstvom Vrhovnega štaba. Strinjali so se, da je potrebno enotnost manifestirati in sprejeli Kidričev predlog. Diskusija, ki se v Kocbekovi interpretaciji razlikuje od zabeleženih sklepov, je končala z dvema sklepoma: 1. Vrhovni štab naj imenuje Glavno poveljstvo NOV

⁷⁸ Glej Zbornik VI/4, dok. 136, VI/5, dok. 6, 12, 13, 14, 15, 21, 25, 26, 54, 60, 62, 72, 74.

⁷⁹ Zbornik VI/5, dok. 5, Glavno poveljstvo štabu Dolenjske operativne cone 6. 1. 1943.

⁸⁰ Zbornik VI/4, dok. 136, ukaz Glavnega poveljstva SPV 26. 12. 1942.

⁸¹ DLRS 5, dok. 46, str. 141. S tem je Kardelj prišel na nasprotno stališče, kot ga je imel konec septembra 1942. Glej op. 73.

⁸² DLRS 6, dok. 89, pismo I. Ribarja-Lole E. Kardelju-Bevcu, 20. 4. 1943.

⁸³ Prav tam; AINZ, partizanski tisk, inv. št. 294, B. Kidrič: Dve vojski, dva značaja in dva namena, Knjižnica Glavnega poveljstva slovenske narodnoosvobodilne vojske, št. 1, 1943. Pomembno je omeniti, da je v letu 1944 Kidrič ponovno izdal razširjeno verzijo te brošure, v katerem je kritizirani stavek spremenil v »V utrjevanju enotnosti celotne Narodno Osvobodilne Vojske sta po eni strani zrla nujno vojaško potrebo, po drugi strani pa nujni izraz nerazdružljivega bratstva, nerazdružljive enotnosti jugoslovanskih narodov. Se na misel jima ni prišlo, da bi se tukaj skrivale kakršne koli hegemonistične težnje.« (AINZ, partizanski tisk, inv. št. 293, B. Kidrič: Dve vojski, dva značaja in dva namena, Izd. Glavni štab NOV in PO Slovenije, 1944, str. 9).

in PO Slovenije po predlogu IO OF; v praksi imenuje le nove člane. 2. IO OF ugotavlja, da obstoja zastopstvo Slovenije v Vrhovnem štabu.

Sklepu so nasprotovali nekomunistični člani IO OF, očitno najbolj Josip Rus, ki je tudi pri glasovanju obdržal svoje separatno mnenje. Komunisti so poudarjali, da je enotnost vojaških zadev nujnejša kot pa je tekoči proces definiranja političnega povezovanja na jugoslovanski ravni, drugi pa, da je Osvobodilna fronta izoblikovala slovensko suverenost, ki ji pritičejo tudi vojaške zadeve in so torej nasprotovali prenosu pooblastil na Vrhovni štab. Enotno vrhovno poveljstvo nad vojsko je treba pogojit s predhodnim nastankom skupnega političnega predstavništva, saj naj bi bil Vrhovni štab zgolj prehodna organizacijska oblika. Po Kocbeku so se hkrati zedinili tudi, da dajo pobudo za oblikovanje skupnega političnega predstavništva jugoslovanskih narodov. Menili so, da gre prenos vojaških prerogativov na Vrhovni štab brez deklaracije o federalni strukturi nove Jugoslavije na roko predvsem restavraciji stare države in s tem londonski vladi.⁸⁴

Praktična realizacija novega dogovora se je pokazala ob imenovanju novega najvišjega poveljniškega kadra v juliju 1943. 13. julija je IO OF na svoji seji sklenil, da predlaga za novega komandanta Glavnega štaba NOV in PO Slovenije Franca Rozmana-Staneta, za člana Vrhovnega štaba pa namestnika komandanta Jako Avšiča-Branka Hrasta. Pač pa je kar imenovalo načelnika sodnega oddelka v Glavnem štabu, kar kaže na omejitve Titovega imenovanja zgolj na poveljevalne položaje, ki niso vključevali tudi politkomisarskih vodilnih položajev.⁸⁵ Dober mesec pozneje je IO OF namreč namesto padlega namestnika političnega komisarja Glavnega štaba Ivana Kavčiča-Nandeta kar imenoval naslednika Viktorja Avblja-Rudija.⁸⁶

Drugo zasedanje AVNOJ v Jajcu 29. in 30. novembra 1943 je prineslo formalno uzakonitev za slovensko delegacijo tako zaželenega sklepa o federalni ureditvi nove države. V tem okviru so bila razmišljanja tudi o prihodnji vojaški ureditvi. V sklepih pa o oboroženi sili ni niti besede, pač pa ji je posvetil del svojega referata Josip Broz-Tito, ki je poudaril predvsem težave, v katerih je vojska nastala, nove razmere, ki bodo nastale z uvedbo splošne vojaške obveznosti in terjal potrditev ukazov Vrhovnega štaba o imenovanjih oficirjev in odlikovanjih.⁸⁷

S slovenske strani so najbrž prav spomini na nastop Arse Jovanovića in nejasna orientacija na samem zasedanju spodbudili Jako Avšiča, da je na pogovoru slovenske delegacije z Josipom Brozom-Titom 1. decembra sprožil vprašanje jezika v prihodnji vojski, saj naj bi slovenska vojska ostala ena od trajnih pridobitev narodnoosvobodilnega boja. Izrazil se je proti vnašanju »srbskega komandnega jezika« v NOV in POS. Titovo načelno in jasno stališče je bilo, da seveda slovenska vojska mora imeti tudi slovenski poveljevalni jezik na vseh ravneh, hkrati pa jih je opozoril, da bodo tudi na vojaškem področju potrebni prehodni centralistični ukrepi, tudi zaradi bojazni zaveznikov, da bo Jugoslavija zaradi samoodločbe narodov razpadla. Slovenska delegacija se je s temi zagotovili zadovoljila, formalnih pa očitno ni zahtevala. Pomembnejše pa je bilo Titovo zagotovilo, da za »osvoboditvijo slovenskega Primorja in Koroške ne stoji samo vaša slovenska vojska, ampak vsa naša armija«,⁸⁸ kar je izražal tudi sklep AVNOJ o za Slovence življenjsko pomembni priključitvi Slovenskega Primorja, Istre, Reke, Zadra in jadranskih otokov Jugoslaviji.⁸⁹

⁸⁴ DLRS 7, dok. 66, zapis sklepov seje IO OF 20., 23., 24. in 25. 5. 1943; E. Kocbek: Listina, dnevniški zapiski od 3. maja do 2. decembra 1943, II. natis, Ljubljana 1982, str. 51; T. Fajfar: Odločitev, II. dop. izd., Ljubljana 1981, str. 281–285.

⁸⁵ AINZ, fasc. 432/I, zapisnik seje IO OF 13. 7. 1943; E. Kocbek, Listina, str. 145–146.

⁸⁶ AINZ, fasc. 432/I, zapisnik seje IO OF 18. 8. 1943.

⁸⁷ Drugo zasedanje Antifašističnog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, Beograd 1953, str. 58–61.

⁸⁸ AINZ, fasc. 432/I, zapisnik sestanka slovenske delegacije s tov. Titom dne 1. XII. 1943.

⁸⁹ Glej op. 87, str. 26.

Opaziti je treba, da se je vprašanje slovenske vojske zvedlo od vprašanja razpolaganja z njeno silo (poveljevanja) na zgolj vprašanje jezika poveljevanja. Čeprav je to eno od pomembnih elementov vojaške strukture, pa je to vprašanje v primerjavi s prvim na povsem drugi ravni. Očitno je torej, da je vprašanje jezika začelo služiti kot metafora za vprašanje vojske sploh, saj je to vprašanje do tedaj moglo biti povsem samoumevno, ne glede na prakso, v kateri seveda večina vojaških poveljnikov ni imela druge vojaške izkušnje kot tiste v starojugoslovanski vojski, s srbskim poveljevalnim jezikom vred. Na drugi strani seveda komunistom z njihovo osnovno internacionalno orientacijo tako vprašanje ni bilo pomembno toliko, da bi ga postavili kot načelen problem, pač pa ga je postavljajl prav tisti, od katerega bi to najmanj pričakovali — generalštabni polkovnik bivše jugoslovanske vojske. Še bolj se je to pokazalo pol leta kasneje, ko je končno bil z odlokom uveljavljen slovenski poveljevalni jezik v NOV in PO Slovenije, ki je določal trimesečni prehodni rok za uvedbo slovenskih povelj.⁹⁰ Dejansko so nato izdelali verzijo slovenskih povelj vsaj za pehoto.⁹¹

Pomembno novo pristojnost je dobil Vrhovni štab z uvedbo oficirskih činov v partizansko vojsko.⁹² Imenovanje oficirjev je bilo pridržano zgolj Vrhovnemu štabu, čeprav je v praksi potekalo zgolj na predlog Glavnega štaba za poveljnike, ki so bili v NOV in PO Slovenije. Glavnemu štabu je ostalo zgolj imenovanje podoficirjev.⁹³

Imenovanje in napredovanje oficirjev je potekalo občasno, bilo pa je odvisno tudi od kvalitete zvez in pregleda nad lastnim kadrom. V slovenski partizanski vojski sta maja 1943 prva dosegla generalski čin Franc Rozman-Stane (od 1. 9. 1944 generallajtnant) in Jakob Avšič (generallajtnant),⁹⁴ nato s 1. 11. 1943 še Karel Marčič, Dušan Kveder-Tomaž in Lado Ambrožič-Novljan,⁹⁵ za njimi pa edini še Ivan Maček-Matija (1. 12. 1944) kot šef OZN za Slovenijo (ta je spadala pod poverjenišтво za narodno obrambo).⁹⁶

Z organizacijskim razvojem in boljšim poslovanjem Vrhovnega štaba je bila dejanska samostojnost slovenske vojske (kot nacionalne armade) vedno manjša. Tudi vedno bolj usklajeno poveljevanje je omejevalo izvedbo lastnih operativnih planov, in zahtevalo usklajevanje v vsem jugoslovanskem prostoru. Nesporazumi, ki so nastajali, so bili zgolj tehnične narave, bodisi da je šlo za različne poglede na operacije ali slabe zveze. Kljub temu pa se je ohranjal koncept vsaj navidez nacionalnih armad vse do sklepnih bojov za osvoboditev države.

1. marca 1945 je vodstvo DFJ preimenovalo Narodnoosvobodilno vojsko in partizanske odrede Jugoslavije v Jugoslovansko armado in Jugoslovansko mornarico, formiralo generalštab in na že osvobojenem delu ozemlja poleg prvih treh še četrto armado. Ta je posegla v enote pod poveljstvom GS Slovenije, saj je dobila z ukazom vrhovnega kamandanta v svoj organski sestav tudi 7. korpus.⁹⁷ Sledilo je preimenovanje Glavnega štaba NOV in PO Slovenije v Glavni štab JA za Slovenijo 1. aprila 1945. To je dejansko pomenilo definitivni konec posebne slovenske partizanske vojske. 18. maja, ko je bila

⁹⁰ AINZ, part. tisk, Vestnik Glavnega štaba NOV in POS, I, 4. 5. 1944, št. 3, str. 5.

⁹¹ AINZ, fasc. 311/I, slovenska povelja NOV in PO Slovenije, 31. 7. 1944.

⁹² Zbornik II/1, Bilten VŠ III, maj 1943, št. 28, Narodni oficiri i podoficiri.

⁹³ Glej AINZ, part. tisk, Vestnik GS NOV in POS, 1944–1945, št. 1–8.

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ Zbornik II/1, Bilten VŠ IV, februar–marec–april 1944, št. 29–30–31, Ukaz od 1. 11. 1943 o imenovanju in napredovanju oficirjev NOV in POJ.

⁹⁶ E. Kardelj je 5. 5. 1944 sporočil političnemu komisarju Glavnega štaba: »Kveder, Ambrožič in Marčič so postali general. Zdaj imate dovolj in novih takih predlogov ne postavljajte.« (AINZ, fasc. 15/I).

⁹⁷ Zbornik II/1, Bilten VŠ III, maj 1943, IV, februar–marec–april 1944, št. 29–30–31, Ukaz od 1. 11. 1943 o imenovanju in napredovanju oficirjev NOV in POJ; IV, november–december 1944, št. 46–47, Ukaz od 1. 12. 1944 o imenovanju in napredovanju oficirjev NOVJ. Izven NOV in POS je generalski čin v vojnem času dosegel še Franjo Pirc, ki je bil poveljnik letalstva NOV in POJ.

⁹⁸ AINZ, fasc. 41, knjiga depeš, depeša 473, 3. 3. 1945.

tudi Slovenija že osvobojena, je Generalštab z depešo razpustil še obstoječi Glavni štab JA za Slovenijo in »vojno območje Slovenije in Istre« podredil IV. armadi, vključno s Komando mesta Trsta.⁹⁸ Vojaške enote so bile že sredi reorganizacij; del so jih vključili v enote KNOJ (vso 30. divizijo), razpustili (18. divizijo), druge je pot zanesla kot organske dele večjih enot po Jugoslaviji (14. divizija).⁹⁹ Nerazporejenih je ostalo precej oficirjev in podoficirjev NOV in POS, ki so nato povzročali politikom v Ljubljani velike težave; dokazov o namenskem izpuščanju iz razporeda zaenkrat ni. Toda tudi razporejeni oficirji so bili v tem času zaskrbljeni zaradi hitrega prehoda v novo okolje in razpusta NOV in POS. Razumevanja zanje niti pri slovenskem političnem vodstvu ni bilo veliko.¹⁰⁰

Zusammenfassung

ROLLE UND BEDEUTUNG DER BEWAFFNETEN STREITKRÄFTE IM NATIONALEN BEFREIUNGSKAMPF IM SLOWENISCHEN RAUM

Damijan Guštin

Das politische Fundament des bewaffneten Aufstands im slowenischen Raum war die Antimperialistische Front (seit Juni 1941 Osvobodilna fronta slovenskega naroda «OF»/Befreiungsfront des slowenischen Volkes), zu der sich vornehmlich die in der Volksfrontbewegung zusammenarbeitenden Gruppen vereinigt hatten. Die neue Gruppierung hatte sich angesichts der Möglichkeit und Notwendigkeit einer nationalen Befreiungsaktion, einschließlich des bewaffneten Kampfs auf einer Plattform nationaler Konzentration vereinigt. Führend in den Vorbereitungsarbeiten zum bewaffneten Aufstand war die KP Sloweniens, die als intergraler Bestandteil der KPJ zur Vorbereitung des bewaffneten Aufstands gegen den Okkupanten verpflichtet war. Der Beginn des offenen bewaffneten Aufstands wurde mit dem deutschen Überfall auf die Sowjetunion eingeleitet.

Die militärische Organisation wurde sofort aufgebaut, und zwar parallel zur politischen, und gleich alle militärischen Ebenen und Ränge. Der Oberbefehl über die Armee lag formell in der Hand der Befreiungsfront, die über ihren Exekutivausschuß auch ihren Einfluß geltend machte. Die Partisanenarmee war eine politische Armee, jedoch versuchte ihr die Führung des Nationalen Befreiungskampfs vom Herbst 1941 an den Charakter einer nationalen Armee zu geben, was in der konkreten Situation eine Handlung der Auflehnung gegen die »jugoslawische Armee in der Heimat« — die Tschetniks von Draža Mihailović war. Die Mehrzahl der Positionen in der militärischen Hierarchie, auch alle Politikommissarposten, hielten die Mitglieder der KPS besetzt, die die einzige in den militärischen Einheiten organisiert operierende politische Kraft war. Die Frage der unproportionierten Repräsentanz der wichtigsten Gruppen an den befehlshührenden Stellen wurde 1942 aktuell, als die KPJ (KPS) begann, besondere »proletarische« Einheiten zu bilden. Die politische Kontrolle der Armee ermöglichte deren strategische Orientierung, nicht nur auf den nationalen Befreiungskampf, sondern ebenso auch auf die Vorbereitung von Ansätzen für die Revolution. Einige bewaffnete Gruppen, welche 1942 von der gegen die OF gerichteten Seite aufgestellt wurden, konnten angesichts der Ausschließlichkeit des Rechts zur Aufstellung bewaffneter Einheiten sich nur kurz als selbständiger Faktor behaupten und traten bereits im Sommer 1942 offen oder halblegal auf die Seite des Okkupanten über und wurden zu einem Bestandteil seiner Hilfsmiliz (MVAC).

Die militärischen Einheiten (Kompanien, Bataillone) waren 1941 rund 2000 Mann stark, in der großen Erhebungswelle im Frühjahr 1942 zählte die Armee mehr als 5500 Partisanen. Eine regelrechte Wende jedoch trat infolge der Kapitulation Italiens ein, bei welcher fast drei italienische Divisionen durch Partisanenverbände entwaffnet und rund 20.000 Mann (die Jahrgänge 1893—1926) mobilisiert wurden.

⁹⁸ AINZ, fasc. 41, knjiga depeš, depeša 89, 18. 5. 1945. Glavni štab je še marca 1945 izdeloval načrt za mirnodobno vojaško ureditev v Sloveniji (AINZ, fasc. 34/III, načrt Komanda Slovenije).

⁹⁹ Prim. L. Ambrožič-Novljan: Petnajsta divizija, Ljubljana 1983, str. 515—517.

¹⁰⁰ L. Ambrožič-Novljan: Po čem je zmaga, Maribor 1988, str. 38—41; AS (ZA CK ZKS), CK KPS, fasc. 1, zapis sej CK KPS 5. 6., 21. 6., 19. 8. 1945; AINZ, fasc. 18/I, odredba GS JA za Slovenijo vsem oddelkom, nedat.

Nach der deutschen Offensive im Herbst 1943 bewegte sich die Zahl der Soldaten zwischen 18.000 (Anfang 1944) und 38.000 (Anfang 1945). In den operativen Einheiten bildeten zwei Drittel die kämpfende Truppe und ein ganzes Drittel war in den rückwärtigen Stellungen tätig.

Bis zur Kapitulation Italiens erreichte die Nationale Befreiungsarmee und die Partisanenabteilungen Sloweniens (NOV und POS) die organisatorisch höchste Stufe im Sommer 1943, wo sie in zwei zahlenmäßig und materiell schwache Divisionen mit sechs Brigaden aufgegliedert wurde. Ende 1943 entstand eine Armee mit zwei Korpusen, mit Operationszone, rückwärtigen Kommandostellen und allen begleitenden Diensten. Die Stärke der Einheit entsprach nicht der Truppenbezeichnung, weder der Zahl noch der Kampfkraft nach.

Die slowenische Partisanenarmee war eine Territorialarmee und behielt diesen Charakter bis zum Kriegsende bei. Die Grundlage ihrer Kampftechnik war der Manöverkampf auf dem gesamten ethnischen Gebiet, ohne klar bestimmte Fronten und nur selten mit vollständigen großen Verbänden. Endgültiges Ziel der NOV und POS war die Befreiung des slowenischen Landes. Übergangsphasen dazu stellten die befreiten Gebiete dar, die gleichermaßen von militärischer wie politischer Bedeutung waren, da die nationale Befreiungsbewegung hier die neue »Volksherrschaft« etablieren konnte. In den abschließenden Operationen, die die Kraft der lediglich slowenischen Partisanenarmee überstiegen, waren erstmals auch andere Verbände der Jugoslawischen Armee in großem Stil beteiligt. Die slowenischen Partisaneneinheiten spielten hierbei eine wichtige, aber keine entscheidende Rolle, erreichten aber als Bestandteil der Jugoslawischen Armee wenigstens für einige Tage das strategische Ziel, wo sie das gesamte ethnische Gebiet einschließlich Triests beherrschten.

Bei seiner ersten Zusammenkunft am 26. September 1941 hatte der Slowenische nationale Befreiungsausschuß beschlossen, die slowenischen Partisanenverbände den Nationalen Befreiungstruppen Jugoslawiens anzuschließen, jedoch unter Wahrung der Autonomie und unter eigenem Befehl. Die erste Krise in den gemeinsamen Beziehungen entstand im Dezember 1942, bei der Ankunft des Befehlshabers des Oberkommandos Arso Jovanović. Mit Titos Ermächtigung versuchte er eigenmächtig die slowenische Partisanenarmee und ihren Kommandostab umzuorganisieren. Die Führung der OF lehnte dies betroffen ab. Aber im Mai 1943 schlug Boris Kidrič dem Ausschuß der OF vor, sein Recht auf Befehlsführung und Ernennung der höchsten Befehlsträger dem Oberkommando zu übertragen. In der Diskussion, welche die Marksteine des künftigen Verhältnisses zwischen der OF, dem slowenischen Volk und der neuen Staatsarmee setzte, einigte man sich dahin, eine »gemeinsame und einheitliche« Armee sei vornehmlich aus außenpolitischen Gründen notwendig, übertrug dem Oberkommando die Ernennung der Mitglieder des Kommandos und sprach sich aus für die Erhaltung einer besonderen NOV und POS als Bestandteil der jugoslawischen Armee, obwohl sich Differenzen in den Standpunkten der international ausgerichteten Kommunisten und der nichtkommunistischen Mitglieder zeigten. So blieb es auch nach der zweiten Zusammenkunft des AVNOJ in Jajce, die hinsichtlich der künftigen Armeearganisation keinerlei Klärung brachte. Erst am 1. Mai 1944 führte das Kommando in NOV und POS offiziell eine rein slowenische Befehlsführung ein. Zugleich wurde die tatsächliche Selbständigkeit der slowenischen Armee (als Nationalarmee) immer geringer.

Am 1. März 1945 benannte der Oberste Befehlshaber die Partisanenarmee um in Jugoslawische Armee und Jugoslawische Marine. Damit war das bis dahin gültige Konzept der nationalen Armeen endgültig beseitigt, obwohl der Kommandostab der NOV und der PO Sloweniens in modifizierter Form als Kommandostab der Jugoslawischen Armee für Slowenien bis zu seiner Auflösung am 18. Mai, dem Tag der Befreiung Sloweniens, erhalten blieb.